

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

О ЈЕДНОМ ТИПУ ГЛАГОЛСКИХ СЛОЖЕНИЦА СА
ПРЕФИКСОМ У- У ЈЕЗИКУ ПЕТРА I ПЕТРОВИЋА

1. Петар I Петровић, претеча Вука Караџића, један је од оних књижевних стваралаца и општекултурних радника који је у својим остварењима имао широк лексички дијапазон. То је књижевни и општекултурни радник који је свој израз подешавао према приликама и према ономе коме га је намјењивао. Већ смо констатовали да су, на примјер, његове посланице и писма писани приморским племенима са мноштвом ријечи романског поријекла (*атестат, алеатски, интрада, машкуле, нав, рабија*, итд.), док су писани састави намијењивани племенима у унутрашњости Црне Горе засићени турцизмима (*абер, ђемија, заим, јарамаз, каили, метериз, хазар, ћирија*, итд.).¹ У свим њима је, без обзира на намјену и садржај, основа народни лексички фонд, рјечник специфичан за народне говоре црногорске и ондашњи начин комуницирања. Управо, језик Петра I је сачувао многобројне ријечи, данас архаичне, врло значајне за познавање српскохрватске лексичке баштине.

2. Тако, на примјер, поглед на употребу глаголских сложеница с префиксом у- у историјској перспективи српскохрватског књижевног језика показује да је то врло стара творбена категорија, да је у нашем језику присутна у континуитету, те да је са врло великим фреквенцијама и у данашњем српскохрватском књижевном језику.

Такав тип сложеница представља врло живу категорију у језику Петра I Петровића. И, иначе, префикс у-, који је својим постанком предлог, врло је продуктиван у његову језику за творбу и других граматичких категорија.

---

¹ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград 1976, 21 и 25. Исп. о овоме: Петар I Петровић, *Фреске на камену* (избор, предговор и коментари — Чедо Вуковић) Титоград 1965, 18 и 19.

У цјелини гледано, шира је употреба префикса у- при творби префиксалних сложеница у језику Петра I него у данашњем књижевном језику. Тако, на примјер, да се овдје ограничимо само на глаголске сложенице, Петар I употребљава поред мноштва глаголских сложеница с префиксом у- и сложенице: *убојати*, *устидјети*, *укријепити* и *уканити*, данас необичне у српскохрватском књижевном језику. Примјери:

... који ли не послуша и Бога се *убојати* не хоће, такви од силнога и страшнога имена божија да будет проклет... (Д. Вуксан, *Посланице Петра I Петровића*, 355); ... нити хоћу бројати његове неизбројене лажи и неправде, које се није устидио... (Архив ДМ Цетиње, сиг. 765); ... стараше се *укријепити* своје границе и начини једну малу крепост више ријеке која се зваше Обод (Грлица 1875, II, 61); ... који би се *уканио* да побјеже прије него ли буде извршио своју контумацију (Архив ДМ Цетиње, сигн. 2598).

3. Значења префикса у- давана су или у лексикографским дјелима, или при коментарисању префиксалне творбе глаголских сложеница у уџбеницима српскохрватског књижевног језика. На овом префиску задржавали су се, али доста ријетко, само неки аутори у појединим радовима у вези са творбом ријечи уопште. Посредно или непосредно било је наговјештаја о овом префиксу само у појединим монографијама историјскојезичким и дијалекатским, наравно. Но, све су то, изузев одређених поглавља у уџбеницима и приручницима, били појединачни и усамљени случајеви.

Основне податке дају нам следећи уџбеници и приручници:

Прве податке даје нам Т. Маретић у *Граматници хрватскога или српскога књижевног језика*,² гдје је извршена диференцијација употребе при смјени двају старијех предлога, и то *въ* и *у*, па каже: „Гдје је у глаголским сложеницама данашње у постало од *въ*, тамо оно има значење што га има у самосталној пораби кад стоји с акузативом и одговара на питање камо? — нпр. *уђи*, *удијевати*... , гдје је пак данашње *у* и у давнини гласило *у*, тамо се изриче неко удаљавање, нпр. *убјећи*, *удати*... Обично ово *у* има службу да од трајнога глагола начини тренутни, нпр. *убити*, *удивити се*...“

А. Белић је у својим универзитетским предавањима из *Савременог српскохрватског језика*³ окарактерисао семантичку вриједност префикса у- на тај начин што је истакао да „кад одговара старом *въ*... значи правац у унутрашњости нечег: *уђи*... када

² Т. Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963, 448.

³ А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик*, II дио. *Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд 1949, 311 и 317.

одговара старом предлогу у, онда ... има значење прилога — *далеко, изан* и сл.“ Посебно му је истакао видску вриједност кад каже да обиљежава „завршну или почетну свршеност: *убити, уловити...*“ И, на другом мјесту, кад констатује за предлог *с/а* да „нема свога обичног значења, већ или даље изведена значења или сасвим избледело значење,“ додаје одмах иза тога: ... „слично је и са предлогом -у: *упознати кога* и сл. (исп. — *упознати се* — *преварити се у познавању*).“

Проф. М. Стевановић детаљније коментарише семантичку вриједност овог префикса. Управо, он у свом дјелу *Савремени српскохрватски језик*⁴ прецизира два основна значења префикса у-, и то: значење завршетка радње глагола у унутрашњости неког појма и друго — значење које се подудара са семантичком вриједношћу предлога код, значење које одговара генитивном значењу старог предлога у (старосл. *оу*). Он, наиме, у другом значењу прецизира аблативност префикса у-, гдје се у као предлог удаљава од значења предлога код, а једначи с предлогом *ван* или *од* и сл. И проф. М. Стевановић издваја случајеве гдје је префикс у изгубио своју семантичку вриједност у цјелости, значење му је, дакле, „ишчезло“ и свело се на видску глаголску вриједност, на „означавање свршетка радње основног глагола“, наводећи примјере *убити, утући* и сл.

У *Приручној граматици* загребачког колектива доста је речено о овом префиксу, односно о глаголима сложеним с овим префиксима. Управо, дају се три основна значења, и то: а) завршетак радње у унутрашњости, б) одвајање, удаљавање и в) финитивност и сл.⁵

4. Примјери који су предмет наше анализе не представљају никакво нарушавање система, иако се не уклапају у данашње књижевнојезичке нормативе. Управо, према данашњим књижевнојезичким нормативима имамо глаголске композите с префиксима који са поменути префиксом у језику Петра I и нашем старијем језику уопште алтернирају на следећи начин: У једном случају префикс у- је у алтернацији са префиксом *о-* (*укријепити : окријепити*), у другом случају са префиксом *на-* (*уканио : наканио*), у трећем случају са префиксима *за-* и *по-* (*устидио : застидио : постидио*), а у четвртном случају не јавља се ниједан други префикс у истој семантичкој вриједности са префиксом у- (*убојати се*), мада је у оптицају композит *побојати се*. И код других категорија ријечи овај префикс алтернира у језику Петра I с неким од префикса у савременом језику, тако, на примјер, да оvdје помемем случај гдје код прилога мјесто префикса *од-* (*одмах*) имамо префикс у- (*умах*). Примјер: ... ако се *умах* по овоме мому писму не забавите, ... (*Архив ДМ Цетиње, сигн. 1488*). И тако даље.

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, 466 и 467.

⁵ *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979, 301.

5. Ликови префиксалних глагола о којима је ријеч, као посебне лексичке јединице, најпотпуније су прокоментарисани у Рјечнику ЈАЗУ⁶ Загреб. Тамо се за њих каже отприлике ово:

а) Убојати се, убојати се, убојим се рф. пема имперф. бојати се, али може значити и лајање у великој мјери, престрашити се, устрашити се. И тако даље.

б) Уканити, уканити, уканим, рф. исто што наканити, тј. навести, навратити, склонити.

в) Укријепити, укријепити, укријепим, рф. кријепећи кога или што ојачати, оснажити, утврдити, потврдити.

г) Устидјети се, устидјети се, устидим се, рф. застидјети се, постидјети се, засрамити се.

Уз поменуте семантичке вриједности даје се и богата грађа из народних говора и писаних докумената од најстаријих времена.

У Речнику српскохрватскога књижевног језика⁷ лексикографски су обрађене наведене лексичке јединице. Уз сваку од њих имамо забиљежен семантички садржај. Тамо стоји:

а) Убојати се- јим се сврш. препасти се, уплашити се; у страху предвидети, наслутити (нешто рђаво).

б) Уканити се, уканим се сврш. наканити се, одлучити се.

в) Укрјепити се, укрјепим се, ијек. укријепити се, сврш. оснажити, ојачати, помоћи неком да што издржи, подржати, учврстити. ~ се добити снагу, оснажити, учврстити се.

г) Устидјети се, -дим се, ијек. устидјети се, сврш. застидјети се.

Њихове семантичке вриједности потврђене су и примјерима из Вукова Рјечника и језика Илије Вукићевића за композит убојати се, из језика Лазе К. Лазаревића и Милорада Панића Сурепа за уканити се, а за композит укријепити из језика Ксавера Шандора Ђалског и Бора Павловића, док је за устидјети се наведен само један примјер из језика Мирка Божића.

Три прве лексеме, изузев, дакле, лексеме устидјети се, потврђене су и у Његошеву језику, па се у Речнику Његошева језика⁸ дају следећа тумачења:

а) Убојати се, убојим се, сврш. уплашити се, преплашити се, побојати се. — Немојте се штогођ, браћо, / убојати, препанути (Св. II, 583—584); Кад то виђе Црнојевић Иво, / убоја се, чудит му се није, / да му соко не одскочи сиви / и у туђе јато не одлети (ОС I, 21—24); Убоја се да га судба / свога претка не пристигне (Св. IV, 288—289).

⁶ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU Zagreb. knj. XIX i XX.

⁷ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска и Матица хрватска (Нови Сад и Загреб).

⁸ *Речник Његошева језика*, Београд 1983.

б) *Укàнити се, ùкàñīm се* сврш. *наканити се, усудити се, одлучити се*. — Ја да имам и цареву војску, / мучно бих се на њих уканио, (Пј, 50, 36—37); Та никада у жестоком боју нећеш смјети отисти с народом, ни ћеш поћи с рати витезима; на засједу срцем се уканил (Прев. ППИ, 437—440).

в) *Укријèпити, ùкријèпīm, сврш. (српскосл. укр'èпити) учврстити, ојачати* (кога или што). Добри народ у благочестију нашем (Писмо, 41), Укрјепи ме, творче силни, / ходом крјепким шестовати / по ливади правде твоје / и истине путу твоје (Пј, 251, 153—156).

6. Наши правописни речници не биљеже ни једну од наведених лексема у означеним формама. Њих, дакле, нема у Боранићеву Правопису (1951) ни у Белићеву Правопису (1950), а ни Речник Правописа савременог српскохрватског књижевног језика у издању Матице српске и Матице хрватске (1960) не биљежи поменуте ријечи у наведеним формама. У нашим дијалектолошким радовима мало се говори о творби ријечи, а не дају се ни лексикони народних говора осим мањих изузетака. Ми нијесмо нашли да је иједна дијалектолошка студија забиљежила наведене ријечи у формама у којима смо их забиљежили код Петра I, али смо сигурни да их и данас има у народним црногорским говорима. Ми смо их, управо, слушали у свом родном крају (Жабљак и околина).

7. У свим наведеним примјерима ради се о једном истом типу префиксације. Сегментацијом њихових саставних дјелова види се свуда да су у основи темељне лексеме: *бојати се, канити, кријепити*, и *стидјети се* и префикс *у-* који уједно перфектизује прост глагол. И, то није ништа необично ни страно за српскохрватски књижевни језик. Овај префикс — као што смо и напоменули — није специфичан само за глаголе у овим формама већ је изводљивост њиме врло жива и у творбеном систему других категорија ријечи. Питање је само зашто је ту баш овај префикс, односно да ли је у питању семантички испражњени глаголски префикс који не уноси при перфектизацији никакву значењску вриједност сем што перфектизује темељни глагол у састав ступа. У вези са овим питањем намећу се и нека друга питања, на која, такође, треба дати одговор, као што је, на примјер, питање — који су префикси ту у употреби у данашњем књижевном језику; а ту су и нека принципска теоријско-лингвистичка питања, која ћемо ми, разумије се, да покушамо ријешити у овом чланку.

Супротстављање поменутих лексичких варијанти на нивоу *прост глагол* — *сложен глагол* са префиксима који су у употреби у данашњем књижевном језику (*бојати се* — *убојати се* — *побојати се*; *канити* — *уканити* — *наканити се*; *кријепити* — *укријепити* — *окријепити*; *стидјети се* — *устидјети се* — *застидјети се* — *постидјети се*) даје много за разумијевање проблема о којем је ријеч. Разумљиво, у таквим случајевима када се анализирају

лексичке јединице, на изглед истовјетног садржаја, има прилично тешкоћа и проблема. Саме анализе, синтезе, супротстављање и искључивања не представљају ништа друго већ имплицитну тежњу да се оправда постојање неких од појава како би се тим путем дошло до оправданости функционисања језичког система у свим појединостима.

Семантички прилаз наведеним лексемама мора да буде јасан, треба, наиме, посегнути за критеријумима који ће недвосмислено издиференцирати њихове семантичке вриједности, сврставати их по блискости, супротностима, према одређености и подређености и сл.

Тако, на примјер, при семантичком вредновању прве и последње поменути семантичке јединице, управо лексема *устидјети се* и *убојати*, можемо констатовати сљедеће:

Глаголи *устидјети се* и *убојати се* у односу наспрам глагола *стидјети се* и *бојати се* остварују префиксом у- тзв. аспектуалну обиљеженост свршености, односно завршености датог процеса. То нам јасно прецизирају примјери из народних приповиједака за другу лексичку јединицу које наводи Рјечник ЈАЗУ — *Бојао сам се али се нијесам убојао* (*Плашио сам се али се нијесам преплашио*); или *Бојао сам се за здравље свога дјетета, али се нијесам убојао*.

Глаголи с овим префиксом могу изразити, односно тачније речено, изражавају и разлике у начину тока радње, прецизирају њену засићеност и блискост уз појам за који је везана и сл., па тако *устидјети се* и *убојати се* значе довести радњу до краја, посједовати оно што основа тих глагола значи у потпуности, а лице коме се приписује засићено је њоме и неодвојиво везано са њом. Радња њима означена просто је уткана у унутрашњост што и својом семантичком вриједности оцртава префикс у-. Данашњи облици с префиксима *за-* и *по-* у вези са првим глаголом и *по-* у вези са другим имају, за разлику од претходних варијанти, само ширу мрежу парадигматских односа.⁹ Уз њих стоји или само субјекат (*Застидио се, побојао се*) или и субјекат и објекат у другом случају (*Застидио га је*). Глагол *устидјети се* нема такву могућност, он само садржи унутрашње посједовање стида као једно од својих основних значењских обиљежја.

Лексема *уканити се*, на супрот претходној не премаша могућности парадигматских односа у реченици које показује данашња ријеч *наканити се*. Ако се супротставе сложенице са различитим префиксима *у-*, *на-*, *о-* са истим лексичким језгром *канити се*, онда ће семантичка вриједност лексеме с префиксом који нас овдје

⁹ О синтаксичкој парадигми и мрежи парадигматских односа исп. Р. Симић, *Синтагматска парадигматика*, ЗБФЛ XVIII/2 Нови Сад 1975, 113—127; В. Г. Адмони, *Статус обобщенного грамматического значения в системе языка*, Вопросы языкознания, Но. 1, Москва 1975, 39—54; М. Радовановић, *Номинализација у српскохрватском језику*, НСС у Вукове дане, бр. 7, Београд 1977, 251—259, — напомена 12.

интересује изаћи на површину без икаквог распричавања о њеном значењу. Рећи ће се, на примјер, у Жабљаку и његовој околини — *Kāni mu se ođāvno* или *Skānyje mu se ođāvno*, па затим и *Ukānio se i on jednom da mu skreše oči u oči*, али и *Naǰzād se i on nakānio . . .* У другој ситуацији у одбрамбеној прилици, на примјер, рећи ће се — *Otkāni/Okāni me se boǰi čече . . .* И тако даље.

Остаје, дакле, једино да прецизирамо да ли су композити *уканити се* и *наканити се* синоними или не, односно да ли су префикси *у-* и *на-* у наведеним случајевима сравнили своје семантичке вриједности и свели своју функцију на само граматичко обиљежавање вида. Иако композити имају исто семантичко језгро, па затим — иако се лексема *уканити се*, тумачи лексемом *наканити се*, оне ипак нијесу синонимски опозити. Као да се, у другом случају хтјело рећи после дугог „натезања“ и он је ријешио да ступи у дејство — акцију. Брже је текао процес припремне радње која је претходила извршењу. Смјелије је наступила одлучност и сигурнија је била предузимљивост у случају с префиксом *у-*.

Да ли у случајевима *устидјети се* и *укријепити* треба помишљати и на русизме, као што то многи чине. Не, напротив — појаву ових и оваквих композита треба везивати за наслијеђену дубљу прошлост и аутентичне трагове, како их и *Рјечник ЈАЗУ* веже у неким случајевима за 13. вијек.¹⁰ Сличности са руским језиком које у овим случајевима показују глаголи *устидјети* и *укријепити* (*устидитъся*, *укрепитъ*) могу бити засноване на истовјетности језичког наслеђа.¹¹

И данас је доста широк у оптицају глагол несвршеног вида *кријепити* у народним говорима посебно, за њега су знале и народне умотворине Вукова времена, па је сасвим разумљиво што је у истој форми дат у многим лексиконима. Налазимо га, на примјер, у *Рјечнику ЈАЗУ* гдје се о њему опширно говори.¹²

Данашња употреба композита *укијепити* као видског парњака простом глаголу означава у процесу кријепљења ојачати, оснажити. Префикси *у-* и *о-*, који врше исту граматичку службу, дошли су истим поступком при префиксалној творби глаголских композита, али с посебним семантичким садржајима. Као да се у случају с префиксом *у-* осјећа у значењу композита да се добија унутрашња снага или да се у процесу ојачавања некога осјећа да му се улива исто таква снага. Префикс *о-* је са мањом семантичком моћи поменуте врсте.

Валентност композита *укријепити* диференцирана је у примјеру из језика Петра I на нивоу лексичке посебности у односу на композите који у творбеном механизму савременог језика имају

¹⁰ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU Zagreb knj. XIX i XX, 469 i 119.

¹¹ Ирена Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватских глагола*, ЈФ XXII, 65—130.

¹² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, V, 534—536.

неки од могућих префикса. То исто потврђују примјери са осталим глаголским композитима из језика нашега писца. Дјелимични синонимски опозити су, пошто се о потпуној синонимици у конкретним случајевима не може говорити, у следећим релацијама: *убојати се / уплашити се, устидјети се / застидјети се, укријепити / учврстити се, уканити / усудити се*. Варијанте у истом творбеном систему, али са осталим овдје помињаним префиксима, имају такође нечега заједничкога у семантичким вриједностима и то у темељном сему (*бојати се, стидјети се, кријепити и канити*), а то је оно што само привидно семантички једначи поменуте композите.¹³ Сад наступа у језику позната законитост. Кад функционишу у језику двије лексеме с истом семантичком вриједности, језик, разумије се, настоји или да једну потисне или да направи значењску репартицију. Пошто је у конкретном случају већ постојала семантичка разлика, онда није ни вршено никакво значењско разграничавање и природно у језику је извршен продор једне од њих на штету оне друге.

8. Анализа коју смо овдје вршили семантичког је типа. Полазило се од чињенице да прост глагол обиљежава, прије свега, вршење радње или показује стање, а префикси су регулатори семантичког усмјерења, односно модификатори семантичких вриједности.

У извјесној мјери семантичка разлика се нужно остварује употребом префикса *у-* као архаичнијег, с једне стране, и префикса *о-, на-, за-, по-*, као префикса данас једино нормативних у вези са основним лексичким жариштем композита о којима је ријеч, с друге стране. У данашњем књижевном језику избор између префикса *у-* и поменутих префикса развио се у књижевном језику у корист ових других, за разлику, на примјер, од језика Петра I Петровића и П. П. Његоша, као и поменутих народних говора који употребљавају напоредо и једну и другу варијанту. Напоредна употреба алтернативних варијанти, каква је у језику писаца из породице Петровића и неким народним говорима, условљена је жељом да се истакне семантичка скала одређених различитости. У противном разлике у степену диференцијације се неутрализују, оне се увијек не уочавају, па се због тога и изгубила разлика међу поменутих префиксима. Они су у овом другом случају у датим композитима схваћени као синонимски опозити па су се варијетети с префиксом *у-* почели схватати архаичним и језичка пракса је успјела наметнути ликове са оним другим префиксима. Као такви композити с префиксом *у-* су се изгубили из данашњег књижевног језика, иако је наш језик, као што смо истакли, имао на располагању обје варијанте које је употребљавао у диференцијалне сврхе.

¹³ Исти процеси су се одвијали и у вези са глаголским сложеницама *сатријети и утријети*. Исп. о овоме: Б. Остојић, *О двјема лексемама у језику П. П. Његоша*, Овдје Титоград, Мај 1985, 21—22.

Branislav Ostojić

A TYPE OF COMPOSITE VERB WITH THE PREFIX U- IN THE
LANGUAGE OF PETAR I PETROVIĆ

Summary

The author reveals that the valency of the lexemes *ubojati se*, *ustidjeti se*, *ukrijepiti* i *ukaniti* is differentiated on the level of lexical specificity in relation to composite verbs with the same verbal stem and the prefixes *po-*, *za-*, *o-* and *na-*. Petar I uses the alternative forms with the prefix *u-* along with those with the other prefixes thereby indicating that he employs a larger number of possibilities, on the semantic scale, of given differences than those of literary Serbo-Croatian.

Both alternants have, of course, something in common in the same which forms the basic portion of the composite, and this is what, at first sight, equates these two variants. Due to the fact that in the literary language the difference in the degree of differentiation between composites of one and the other type began to be lost, the difference between the prefixes began to be lost as well. In fact, the first portions of the composites began to be taken as synonym opposites, so the variant with the prefix *u-* began to be considered archaic although the Serbo-Croatian language, as is instanced by the language of other writers and folk speeches which formed the narrower foundation of Vuk's literary language, had both variants at its disposal and employed them for differentiation purposes.

